

ДВАДЕСЕТИЯТ ВЕК

ОПИТ
ЗА РАВНОСМЕТКА

Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“

Ик 2004-3
1294

ДВАДЕСЕТИЯТ ВЕК

ОПИТ ЗА РАВНОСМЕТКА

**СБОРНИК С ДОКЛАДИ
ОТ БЪЛГАРО-ГЕРМАНСКА КОНФЕРЕНЦИЯ,
ПРОВЕДЕНА НА 3–4 МАРТ 2000 г.**

**Съставител
доц. д-р Петко Петков**

**Университетско издателство
„Св. Климент Охридски“
София • 2003**

СОЦИАЛДЕМОКРАЦИЯ И КОМУНИЗЪМ

Милен Семков

Краят на XX в. съвпада с две знаменателни погребения: на комунистическата тоталитарна система в Европа и на Съветския съюз. Болшевишко-комунистическата идеология агонизира. Но още с края на Студената война пламна дискусия за края изобщо на идеологиите като край на истинската история – историята на отношенията „демокрация – диктатури“.

Отстраняването на комунистическата част от тоталитарната система, последвало значително по-ранното поражение на фашистко-националсоциалистическата ѝ част, доведе до стесняването на политическото пространство в посока към центъра му и до сближаване, почти до сливане, между останалите идеологии – социалдемократическата, либералната и християндемократическата – факт, който тепърва ще се преосмисля от ръководителите на съвременните демократически партии. Защото историята отпрати в архивите самите понятия „капитализъм – социализъм“ и предоставя на XXI в. да реши проблемите „една планета – една система – едно население“.

Темата „социалдемокрация и комунизъм“ е една от най-подробно изследваните от специалистите от всички направления на хуманитарните науки. Тя предполага пълни анализи на теорията и пълно изследване на историята на международното социалдемократическо движение и на международното комунистическо движение, на техните взаимоотношения: общ родител, раздялата на братя – смъртни неприятели, бракове по сметка, победи и поражения. В един ограничен по време доклад ще се опитам само да представя фрагменти, които ми се струва, че може да хвърлят малко светлина върху някои от набелязаните по-горе подтеми – главно върху „мита Маркс“ и върху проблема, който наричам „едно тъй дълго сбогуване на социалдемократията с марксизма“.

„Митове съществуват, защото има нужда от тях.“ Тази сентенция може днес във връзка с „казуса Маркс“ да се срещне с възможната контра-сентенция: „Погребението на митовете става под звуците на триумфалния марш на истината.“

В средата на XIX в. вече съществуват съчинения с многопосочни обвинения срещу развиващото се капиталистическо общество, голяма част от които се опират на мечтите-утопии, векове разпространявани от про-

роци хуманисти. В ролята на специалисти по законите на общественото развитие влизат Карл Маркс и Фридрих Енгелс. Маркс предлага една елементарна схема за разпадането на съвременното му общество на две класи с антагонистични интереси, влизащи в смъртен двубой до закономерната победа на пролетариата и катастрофическата гибел на буржоазията. Той отхвърля всяка възможност за реформиране на капитализма, за подобряване положението на работническата класа и за излизане на обществото вън от неговата схема: организирано в партии работническо движение, пролетарска революция, диктатура на пролетариата за унищожаване на буржоазията като класа, изграждане на общество без частна собственост и на пълно равенство в разпределението на благата – социалистическо-комунистическото.

Маркс, Енгелс и приелите ги за апостоли на бъдещото работническо щастие техни последователи започват пропагандата на марксистките идеи сред набъбващите работнически редици. За целта се залага на формиране на групи от „пролетарски революционери“, които да създават в различните страни социалдемократически партии и да се борят срещу „немарксистите“ – социалдемократите, които не споделят идеите на Маркс. Процесът на създаване на марксистки партии и на най-яръстна атака срещу „немарксистите“ се превръща в основно задължение на съратниците и учениците на Маркс. След създаването на социалдемократическите партии пропагандата срещу „немарксистите“ измества на втори план самата антикапиталистическа пропаганда. Марксизмът започва постепенно да се превръща в религия на недоволните, нещастните и озлобените от недъзите на капиталистическото общество интелектуалци, които я разпространяват сред работниците и си присвояват правото да говорят от тяхно име като единствени техни защитници. Според Вернер Зомбарт една от най-съблазняващите дефиниции за социализма е поднесена в края на XIX в. от Август Бебел – виден деец на германската социалдемократия: „Социализмът е наука, приложена във всички области на човешката дейност.“¹

Марксизмът, пише световноизвестният френски философ и социолог Реймон Арон, е християнска ерес, която предвижда Царството Божие на земята след „оплодителна катастрофа“ – апокалипсис, поглъщащ Стария свят. Днешните жертви на капиталистическото общество щели да бъдат утрешните победители. Една подобна идеология, продължава Арон, не е предназначена за употреба от философи, тя е насочена към простолюдието и трябва да въздейства с три основни теми: 1) християнската – за реванша на унижените и оскърбените; 2) прометеевската – за победата на

откриващия законите на природата човек, създаващ царството на изобилието; 3) рационалистката – за човека, откриващ законите на историята и съзнателно използващ ги за създаване на ново, хуманизирано общество². Догматичната защита на идеите на Маркс срещу всеки опит за новото им тълкуване или поправяне, дори и когато се извършва добронамерено, в името на социализма, се отхвърля като кошунство, а авторите се обявяват за реформисти – предатели на интересите на работническата класа и прислужници на буржоазията. Тезата за непогрешимостта на Маркс – създател на „теорията на научния социализъм“, се доразвива и е доведена до пълен абсурд от болшевиките, водени от Ленин – най-достойният йезуит от цялата история на борбата срещу отклоняващите се от правата вяра. В болшевишката пропаганда обожаването на Маркс и Енгелс прераства в обожествяване. От оръжието на критиката Ленин преминава към критиката на оръжието и чрез „партията на мечоносците“ и създадената от него и от партията му тоталитарна система покосява живота на десетки милиони „класови“ и „извънкласови“ „врагове“ и съсипва живота на стотици други милиони човешки същества през XX в.

Историята на международното социалдемократическо движение е история на три течения, приели за своя цел социалистическото общество, но различаващи се съществено в методите си на политическа борба за достигането на тази сама по себе си благородна цел. Пропагандата, водена от комунистическите партии след 1917 г., натрапва тезата за пълното господство на марксизма в международната социалистическа теория и политика и за водещата му роля в развитието на социалдемократическото движение. Тази пропаганда поставя на преден план „мита Маркс“, за да може след това да узакони мита „марксизъм-ленинизъм“ и „мита Ленин“ – операция, която предлага възможността за „размножаването“ на митологични същества от рода на Сталин, Хрущов, Брежнев, както и на намиращите се под тях в комунистическата йерархия шефове на сателитни комунистически партии.

В марксистките социалдемократически партии обаче се развива и процес на избистряне на идеите за социализма чрез филтриране на разрушителните Марксови тези и извеждане на идеите за демокрацията като водещи по пътя към социализма. Безспорен лидер на това реформистко течение е Едуард Бернщайн с основополагащата работа „Предпоставките на социализма и задачите на социалдемократията“ – един от най-важните документи от историята на социалдемократията³. Именно поради широката известност на идеите на Бернщайн, който прави опит за пре-

чишването на марксизма в съответствие със стремителното развитие на капитализма в края на XIX в., само отбелязвам изключителния му принос за хуманизирането на социалистическата идеология. Но отначало тези идеи не са споделени от по-голяма част от социалдемократите. С критика на Бернщайн, оценена обаче от най-правоверните Марксови последователи като твърде умерена и „центристка“, се наема Карл Кауцки, вече утвърдил се като водеща фигура на германското и международното социалдемократическо движение⁴. В Германската социалдемократическа партия, ползваща се с най-голямо влияние в международното социалдемократическо движение, още приживе на Маркс и в условията на извънредните закони на Бисмарк срещу социалдемократията се води дискусия за валидността на изводите на Маркс за неизбежната катастрофа на капиталистическото общество и за критиката му на идеите на други социалистически мислители, като например Фердинанд Ласал.

На 7 август 1901 г. в централния печатен орган на Германската социалдемократическа партия „Форверц“ са публикувани части от труд на починалия една година по-рано Вилхелм Либкнехт – един от създателите на партията и съратник на Маркс и Енгелс. Либкнехт започва да го пише през 1881 г., но не е посмял да го публикува, защото изводите му противоречат на Марксовите, вкл. за перспективите пред капитализма и за произтичащите от тях задачи за разрешаване от социалдемократията. В отговор на въпроса: „Как да се осъществи социализмът?“ предвижда, че ръководителите на Германия в бъдеще, за да предотвратят катастрофа, може да предприемат „интелигентни реформи“ и да предложат на социалдемократическата партия участие в правителството, специално по въпросите за подобряването на условията на труда на работниците⁵. Вероятно е, разсъждава Либкнехт, след революционна катастрофа, дължаща се на вътрешни или външни причини, социалдемократическата партия да бъде поканена да участва в правителство заедно с други демократически партии. За да бъде възможна и ефикасна една политика на реформи, партията трябва да съдейства на тази политика и да печели доверието на германския народ.

Според Либкнехт по пътя към социализма социалдемократическата партия трябва да използва оръжието на пропагандата, да спечели мнозинството на нацията – не само на работническата класа, и не чрез насилието да дойде до властта. Той е на мнение, че не трябва да се поставя въпросът: „Работник ли си?“, а: „Социалист ли си?“, че девиз на движението трябва да бъде „Да не се затваряме – да се отваряме“, да разширяваме кръга на последователите на социализма, вкл. до превръщането на неприятели в приятели или поне в хора, които не са наши неприятели.

Може да се посочи и задължителната връзка, която Либкнехт прави между икономическата част в социалистическата теория и морала и хуманността: в социализма народът трябва да вижда възможността за най-пълно развитие на индивида и индивидуалността и във всеки човек да се възпитава хуманистичен идеал. Очевидно е противопоставянето на Либкнехт на концепцията на Маркс за класовата борба, диктатурата на пролетариата и класовия морал. Във всеки случай явно е, че между Маркс и Либкнехт са „припламвали искри“, защото в своя кореспонденция Маркс не е пестял „комплименти“ за своя съратник, наричайки го „магаре“, „глупак“, „простовато рогато говедо“ и човек, който „всеки ден оглушава все повече“, имащ „дарбата да събира около себе си най-глупавите хора в Германия“⁶.

Третото течение в социалдемократическото движение, особено силно в Англия, никога не е приемало идеите на Маркс за насилието, отключващо вратите към социализма. Най-точната формула, която определя същността на това течение, е предложил през 1888 г. Бърнард Шоу и тя е „демократичен социализъм“. Шоу е един от „фабианците“, а създатели и най-видни пропагандатори през 1884 г. на „Фабианското общество“ са съпрузите Сидни и Беатрис Уеб. Теоретици на трейдюнионизма и на демократичния социализъм, фабианците съдействат английското работническо движение да не попадне под влиянието на Маркс – Енгелс, а да бъде водещо в посока към изграждането на мощно световно синдикално движение, което оказва постоянен натиск върху правителствата на страните от Западна Европа, Северна Америка, Австралия и Нова Зеландия, за да осъществяват демократични социални и политически реформи.

Във Франция, родина на цяла редица социалисти-хуманисти от домарксово и следмарксово време, най-ярката фигура на демократичния социализъм, на опита да се обоснове „социализъм с човешко лице“, е Жан Жорес. Преминал от философията и историята в политиката, Жорес е един от „къснодошлите“ в социализма, но именно поради вече натрупания опит от научноизследователска и обществена дейност той достига до свой оригинален принос в развитието на френското и международното социалдемократическо движение. Жорес не отрича тотално марксизма, отчитайки разпространението на „мита Маркс“, но по същество с идеите си той е вън от марксизма, като отхвърля неговата терористична същност. През 1902 г. Жорес създава социалистическа партия, която с пълно основание може да се нарече „Френска демократическа социалистическа партия“. Все по това време той е автор на „Етюд социалист“ – произведение, което може да се определи като програма на партията⁷. В него Жорес

популяризира един свой предпочитан термин – за „революционната еволюция“, с който покрива и демократизацията на капиталистическото общество, и демократизацията на социалдемократията, които едновременно еволюират към революционни промени на обществото в преход към комунизъм⁸. С този термин Жорес се противопоставя на Марксовата догма за разрушаващата капитализма революция – догма, превърната в истински религиозен канон. В Жоресовия комунизъм съжителстват едновременно колективната и индивидуалната собственост.

Жорес отхвърля безапелационно Марксовата постановка за задължителното навлизане на капитализма в революционна криза. „Днес начинът, по който Маркс, Енгелс и Бланки оценяваха пролетарската революция, е елиминиран от историята.“ Своята революция, твърди Жорес, пролетариатът подготвя на терена на демокрацията, на легалността и на общото избирателно право, той я започва методично, постепенно и легално, като се опазва от революционната фразеология и опознава „законите на революционната еволюция на новото време“. За „суверенен метод на революцията“ Жорес посочва легалното завоюване на демокрацията. В много европейски конституции вече има достатъчно демократични елементи, за да може „преходът към пълна демокрация да се осъществи без революционна криза“⁹. Отхвърляйки идеята за диктатура, Жорес пише: „Господството на една класа е атентат срещу човечеството.“¹⁰ Етиюдите завършват с убедеността на автора им, че социализмът ще осъществи най-пълно прокламираните по времето на Френската революция права и свободи на гражданите и че ще се появи световен демократичен социализъм.

Отказът на Либкнехт от Марксовата идея за непримиримата безкомпромисна класова борба срещу буржоазията Жорес оценява „като капитално събитие в политическия и социалния живот на Германия“, в живота на международното социалдемократическо движение¹¹. Той само съжاليا, че публикацията на съчинението на Либкнехт е посмъртна, и то след конгреса на Втория интернационал през 1900 г. в Париж, свикан във връзка с „казуса Милеран“ – влизането на френския социалист Александър Милеран в правителството през 1899 г. като министър на търговията и прокара с закон намаляване на работния ден и създаване на институцията „Инспекторат по труда“ за контрол върху условията на труд на работниците. Известно е какъв шум вдигат ортодоксалните последователи на Маркс, които са мнозинство в Интернационала, във връзка с този „казус“.

Първата световна война е най-сериозното теоретично и политическо изпитание за международното социалдемократическо движение, организирано във Втория интернационал и изповядващо основните марксист-

ки догми за пролетарска революция и диктатура на пролетариата. Антивоенните декларации от конгресите на Интернационала си остават на книга – те просто са обезсилени от стремителността на събитията. Защитата на отечеството е свещен дълг, който подчинява чувството на международна пролетарска солидарност на политиката на правителствата на воюващите държави за максимално напрежение на народа в името на победата. Войната налага нови правила в организирането на производството и на цялостния социално-икономически живот, тя започва да национализира социализма и да социализира капитализма в посока към плановост и контрол над производството, към привличането на социалдемократите в управлението и с обещания за по-пълна следвоенна демократизация на политическата система и промени в законодателната област. Не всички социалдемократи приемат политиката на класов мир, но призивът на Ленин от Швейцария за поражение на собственото правителство и превръщането на войната в гражданска си остава „глас в пустиня“. Любопитно е обяснението на германския социалдемократ Георг Ледебур от октомври 1914 г., че ако русите достигнат Франкфурт на Одер и той ще гласува военния бюджет¹².

Превратът от 7 ноември 1917 г., извършен от шепа болшевики по идея на Ленин и под ръководството на Троцки, поставя народите на Русия в условията на най-страшната диктатура в човешката история. Аргументите на Ленин в защита на преврата, че се осъществява революция в полза на някакво бъдещо най-справедливо общество, незабавно са отхвърлени от огромното мнозинство социалдемократи, депутати в парламенти и общини, профсъюзни ръководители, журналисти, партийни функционери.

Но в дискусията за болшевишко-бланкисткия преврат се отчитат фактори, които са от изключително естество. Те са свързани с воденето на войната и с условията на живот, които съществено се различават от предвоенните. Обзети от революционната нетърпимост, млади социалдемократи откриват в болшевишкия експеримент възможност за рязко скъсяване на срока за достигане до социализма. С идейна и материална подкрепа от Москва започва формирането на комунистически групи, които получават името комунистически партии.

Руските социалдемократи от различните направления – меншевики и есери, още преди 7 ноември 1917 г. предупреждават Ленин и Троцки да не си играят с огъня, защото лесно ще запалят пожар, който ще доведе до най-страшна гражданска война и небивали в историята масови кръвопролития и ще компрометира бъдещето на социализма. Безспорно най-авторитетният руски социалдемократ е Георги Плеханов, ползващ се със заслу-

жен престиж и сред международната социалдемократия. Малко преди да почине – на 30 май 1918 г., Плеханов пише политическото си завещание, което е публикувано чак в края на 1999 г.¹³ Анализът, извършен от най-компетентни руски специалисти, потвърждава автентичността на този документ, още повече че съдържанието му напълно се покрива с публикувани през 1917 г. материали от Плеханов или със споделени от него мисли в разговори с неговите приятели социалдемократи. Дори запознаването само с това завещание, което като че ли е писано в наши дни, може да даде отговор на въпроса защо Ленин мрази толкова силно социалдемократите и ги обявява за главен неприятел на болшевизма. В него Плеханов се покаява: „Ленин е мой ученик, който нищо не научи от мен, освен това той е мой противник.“ Когато е писал тези редове, вероятно Плеханов си е спомнил за един свой разговор с Виктор Адлер – друга звезда на Втория интернационал. Австрийският социалдемократ шеговито му казал: „Ленин е ваш син.“ Плеханов отговорил: „Ако той е мой син, то той е незаконен син.“ Плеханов признава, че „главната, непростима грешка“ в живота му се казва Ленин и предупреждава: „Ленин е Робеспьер на XX в. Но ако последният е отсякъл главите на неколкостотин невинни хора, Ленин ще отсече милиони.“

Плеханов си спомня, че през 1895 г. в Париж запознава Ленин с ръководителите на френското социалистическо движение Жюл Гед и двамата зетъве на Карл Маркс – Пол Лафарг и Шарл Лонге. Разговорът се завърта и около една от предпочитаните теми на социалдемократите – за Френската революция. Плеханов се шегува, че „якобинската диктатура пада, защото гилотината твърде често е сякла глави“. Ленин се намръщва и съвършено сериозно възразява: „Якобинската република падна, защото гилотината твърде рядко е сякла глави. Революцията трябва да умее да се защитава!“ Тогава присъстващите само се усмихват на максимализма на г-н Улянов, но бъдещето показва, че казаното не е проява на младост и скоропалителност, а отразява неговите възгледи, които още тогава вече са точно формулирани. С тези реплики, разменени 22 години преди болшевишкия преврат, Плеханов всъщност очертава основната демаркационна линия не само между социалдемократите и болшевиките, но и между демокрацията и тоталитарната диктатура – линията, която трябва да спаси или осъди на отсичане десетки милиони човешки глави, линията между уважението на живота и призоваването на смъртта като аргумент в полза на социализъм, който с пълно основание ще бъде наречен „кървав“.

„Съдбата на Робеспьер, продължава Плеханов, е добре известна. Не

по-добра ще бъде и съдбата на Ленин: революцията, извършена от него, е по-страшна от митическия Минотавър – тя ще изяде не само своите деца, но и своите родители. Но аз не му желая съдбата на Робеспьер. Нека Владимир Илич доживее времето, когато с цялата очевидност ще разбере погрешността на своята тактика и ще трепне от извършеното.“

Дали Плеханов е вярвал, че Ленин може да осъзнае размера на катастрофата, подготвена от него и неговата банда от престъпници чрез преврата от 7 ноември 1917 г.? В Завещанието си той дава точна оценка и на идеите на Ленин, и на личността му, описвайки го като „болезнено самолюбив и абсолютно нетърпим към критика“, „аморален, жесток, безпринципен, авантюрист по природа“. Цитира и Максим Горки: „Всичко, което не е по Ленин, подлежи на проклятие!“ Плеханов прави и напълно логичния извод, че „Ленин е способен да избие половината руснаци, за да въкара другата половина в щастливото социалистическо бъдеще“.

Животът, „отпуснат“ на Ленин, се оказва твърде кратък и „вождът на световния пролетариат“ не успява да избие всички запланувани от него милиони „врагове“ на болшевиките. Но Ленин е първостроителят на наистина ново общество, израсло върху положената от него по Марксови идеи тоталитарна основа и има свой достоен ученик. Сталин има грижата да избие всички най-видни родители и деца на революцията – цялото Политбюро на ЦК на болшевишката партия, действащо след смъртта на Ленин през 1924 г.: Троцки, Зиновиев, Каменев, Риков, Томски и Бухарин. От състава на ЦК на болшевишката партия, избран през 1917 г., от 20 души 11 са жертвите, от кандидат-членовете на ЦК – от 8 – 6 са жертви на терора, вилнеещ в собственоръчно създадената от тези болшевишки система. Не е по-щастлива и съдбата на министрите от първото съветско – изцяло болшевишко правителство на Ленин: от 14 падат жертва на терора 10 – от тях 8 през 1937 и 1938 г. – годините на „големия терор“, когато в затворите и страшните лагери са най-малко 12 млн. от жителите на страната. Дали ако не са умрели от естествена смърт Скворцов-Степанов (1928) и Луначарски (1933), щяха да оцелеят след 1937 г.? По все още непълни сведения само от 1936 до края на 1938 г. са разстреляни или са умрели в лагери и повече от половината от членовете на болшевишката партия¹⁴.

Плеханов, който през 1903 г. при разделянето на руските социалдемократи на болшевики и меншевики, отхвърляйки идеите на Бернщайн, на практика обслужва тезите на Ленин, през 1918 г. вече изоставя идеята на Маркс за неизбежната катастрофа на капиталистическото общество и също толкова неизбежното установяване с революция на комунизъм. „Мо-

ите наблюдения на развитието на капитализма в Европа, продължава Плеханов, правени след смъртта на Маркс и особено от началото на текущия век показват, че капитализмът е гъвкава обществена формация, която реагира на социалните борби, видоизменя се, хуманизира се и се движи в посока на приемане и адаптация на отделни идеи от социализма. Ако това е така, то няма да му трябва гробокопач. Във всеки случай бъдещето му е завидно.“ При раздялата си с живота Плеханов предвижда невероятно точно възможните етапи в развитието на капитализма: „хищнически национален, хищнически международен, либерален с елементи на демокрация, либерално-демократичен, хуманно-демократичен с развита система на социална защита“.

Еволюцията на Плеханов, еволюцията на европейската социалдемократия в посока към демократичния социализъм е ускорена от резултатите от властването на болшевизма, от кървавия болшевишки експеримент, завзел властта по рецепта още от първата половина на XIX в. на Огюст Бланки. Новото, внесено от болшевизма, твърди Плеханов, е само в „неограничения, тоталния класов терор“. „Но класовият терор, още повече неограниченият, отдавна е отхвърлен и осъден от европейската социалдемократия.“

За перспективите пред болшевизма да се превърне в световен феномен Плеханов е категоричен, че това е невъзможно: „Както кървавите революции са спътници на слабо развития капитализъм, така и идеите на болшевизма всякога са били и ще бъдат спътници на слабо развит пролетариат, на нищетата, на слабата култура и ниското съзнание на трудещите се.“

„Аз твърдя и твърдя: Русия не е готова за социалистическа революция нито по равнището на развитие на производителните сили, нито по числеността на пролетариата, нито по равнището на култура и съзнание на масите и затова социалният експеримент, замислен от Ленин, е обречен на провал.“ Плеханов продължава писането на своята присъда над болшевизма: „Като извърши преврат и го провъзгласи за социалистическа революция, Ленин насочва руската история по погрешен път, път в задънена улица... Не искам да бъда всезнаеща Касандра, но все пак твърдя, че еволюцията на властта на болшевиките ще бъде следната: ленинската диктатура на пролетариата бързо ще се превърне в диктатура на една партия, диктатурата на партията – в диктатура на нейния лидер, властта на който ще се поддържа отначало с класов, а след това – с тотален държавен терор. Болшевиките не могат да дадат на народа нито демокрация, нито свобода, защото осъществявайки ги, те веднага ще загубят

властта. Ленин добре разбира това. А щом това е така, то за болшевиките няма друг път освен пътя на терора, на измамата, на сплашването и принудата.“

Анализирайки резултатите от развитието на капитализма, Плеханов достига, без открито да признае този факт, до изводите на фабианците в Англия, на Бернщайн, на Жорес и на всички социалдемократи, приели идеите за демократичния социализъм: „Напоследък аз понякога даже си мисля, че теорията на Маркс, родена в условията на европейската цивилизация, едва ли ще стане универсална система от възгледи, тъй като социално-икономическото развитие на света може да тръгне по полицентрически път.“ Как например по друг начин да се оценят споделените в Завещанието мисли, че качествените промени в производителните сили ще родят „нови класи, нови производствени отношения, поновому ще се води класовата борба, идеите на хуманизма дълбоко ще проникнат във всички слоеве на обществото“. „Обществото, дори и по същество да остане капиталистическо, ще се научи да преодолява кризите.“ С тази мисъл Плеханов е близо до идеята да прехвърли чак за XXI в. възможното установяване на социалистическо общество в Европа. Завещанието на Плеханов доказва какви терзания и съмнения са обхванали старите социалдемократически вождове, които продължават своята идейна раздяла с Маркс, без да смеят да признаят открито фалита на марксизма. Но спрямо Ленин тези социалдемократи нямат съмнения в оценките си. За тях Ленин вече е вписан в числото на престъпниците, претендиращи за световна присъда: „Пътят на болшевиките, какъвто и да бъде – кратък или дълъг, неизбежно ще бъде ярко разкрасяван с фалшификации на историята, с престъпления, с лъжи, демагогия и безчестни постъпки“ – прогнозира Плеханов. С увереност твърди, че „крахът на болшевиките е неминуем!“ „Терорът, на който се упоават болшевиките, е силата на щикове. Но, както е известно, на щикове да се седи е неудобно – XX в. – век на велики открития, век на просвещение и на стремителна хуманизация, ще отхвърли и осъди болшевизма.“

По същото време, когато Плеханов пише своето Завещание, Карл Кауцки също „пътува“ в посока към отхвърляния някога от него демократичен социализъм, проповядван от колегата му Бернщайн. Срещу тезата на Ленин за някаква пролетарска диктатура под формата на съветска власт, Кауцки пише брошурата „Диктатурата на пролетариата“ и тя незабавно е доставена в ръцете на Ленин. Бившият ляв социалдемократ изригва поредния вулкан от клевети, фалшификации и най-вулгарни обиди в двойно по-голямо по обем произведение – „Пролетарската революция и ренега-

тът Кауцки¹⁵. Ленин от доста време е взел на мушката Кауцки, защото той също е една от социалдемократическите икони, на които се кланят милиони социалдемократи и работници от Европа, вместо да прегърнат революционните утопии на болшевишкия лидер. А през войната в писмо до Зиновиев Ленин нарича Кауцки „говно“. За стила на Ленин може да се съди дори и в наслюка отворени страници, изобилстващи с квалификации, като Кауцки е „сляпо кученце, което не знае къде пъха носа си“, лакей, който пълзи по корем пред капиталистите и лиже ботушите им¹⁶.

Когато „бандата на четиримата“ – Ленин, Троцки, Зиновиев и Каменев, в защита на болшевишкия преврат се позовава на Марксовата мисъл за насилието като акушерка на прогреса, социалдемократи – вещи познавачи на произведенията на Маркс, използват прийома „с Маркс срещу Ленин“.

Между оплотите от болшевиките, специално от Троцки¹⁷, австрийски социалдемократи е и Макс Адлер. Доцент в университета във Виена, Макс Адлер е от социалдемократите, рязко обявили се срещу ревизионизма на Бернщайн. По време на Световната война той критикува и възприетите от социалдемократическите партии в Германия и Австрия позиции и дори не отхвърля изцяло превратаджийското идване на власт на болшевиките, наблягайки върху изключителността на обстановката в Русия. Адлер обаче не приема Ленин за учител на европейските социалдемократи. През 1919 г. той оборва болшевишките спекулации на тема „съвети“, „работнически съвети“ и „съветска власт“. За него „диктатурата на пролетариата не е само отказ от демокрацията, но е и принципно обосноваване на тероризма“¹⁸. „Ние също познаваме мисълта на Маркс“, че „насилието е акушерка на всяко старо общество“. „Но ние също така смятаме, че историческите процеси имат своята степен на зрялост и предсрочно насилието може да бъде също толкова полезно, колкото при злополучна акушерка, която иска да изгражда преди деветте месеца.“¹⁹

Най-авторитетните социалдемократически теоретици, все още бранейки „мита Маркс“, започват да изоставят основните марксистки постановки за класовата борба, революцията и диктатурата на пролетариата или да ги тълкуват в хуманистична посока чрез противопоставянето на кървавия болшевишки социализъм, осъществен именно по Марксовата рецепта, допълнена от Ленин, но вече остаряваща под напора на политическото, икономическото и социалното развитие на капитализма, на идеята за демократичен социализъм. Ленин, проявявайки учудваща за болестта си дяволска работоспособност, се защитава, като непрекъснато се позовава на Маркс и Енгелс в своите препълнени с яростна омраза отго-

вори на обвиняващите го негови бивши колеги – руски и чуждестранни социалдемократи.

Привличането на Маркс и Енгелс като аргументи в социалдемократическо-комунистическия спор не е чисто книжна война, защото се дискутира за съдбата на социалдемократическата идея и за влиянието, с което ще се ползват социалдемократическите партии в държавите с нормална политическа система. Система, пряко заплашена от комунистическата агресия. На Запад четат внимателно всички материали, с които от Москва насърчават антинационалната подривна дейност на секциите на Комунистическия интернационал. В публикувана през 1920 г. на различни езици брошура за Коминтерна членът на Политбюро на болшевишката партия Лев Каменев откоровено разкрива целите на тази създавана и с негово участие „единна световна комунистическа партия“. Задачата „на Коминтерна се заключава в непосредственото смъкване на всички буржоазни правителства в Европа. Методът му е метод на бойните действия. Той е генералният шаб на пролетарската армия, която е в настъпление. И съзнанието, че в Москва се създава шаб на армия, готова за настъпление, който планира военни действия, набелязва стратегически и тактически планове – това съзнание хвърля в ужас цяла Европа... Третият интернационал има в Съветска Русия своята първа крепост, от бойниците на която той обстрелва целия капиталистически свят.“²⁰

От 19 юли до 7 август 1920 г. в Москва се провежда Вторият конгрес на Коминтерна, който задължава комунистическите партии да се изграждат на принципа на военната дисциплина и да подготвят и в най-демократичните страни нелегални структури, вкл. и в армиите²¹. По време на конгреса, в започналата през април 1920 г. полско-съветска война, се осъществява настъпление на Червената армия. На Западния фронт е заповядано да завземе най-късно до 12 август Варшава. На голяма карта делегатите на конгреса са информирани всеки ден с червени знаменца за напредването на болшевиките и градусът на ентузиазъм в конгресната зала е много висок. Приема се специално приветствие до Червената армия и Червения флот с уверения, че битката била не само за Съветска Русия, но и за „каузата на цялото човечество, за Комунистическия интернационал“. Краят на приветствието е: „Близък е часът, когато ще видим създаването на Международната червена армия. Да живее великата, непобедима Червена армия! Да живее армията на Комунистическия интернационал!“²² В разговори с делегати Ленин обяснява, че „отбранителният период във войната със световния империализъм приключи“, че Червената армия започва настъпателна война²³. В речи на делегати се чуват тържествувачи ноти за

започващ на Запад поход, който бил очакван с нетърпение от пролетариите не само в Полша, но и в Европа. Погасналите надежди за избухване на пролетарска революция в Германия сега разпалват нови революционни страсти.

Само някои от делегатите знаят, че на 19 юли Организационното бюро към Политбюро на болшевишката партия взема решение за създаване на специално Бюро на ЦК на болшевишката партия за ръководство на съветизацията на Полша, в състав от поляци болшевики начело с шефа на зловещата съветска политическа полиция Дзержински и неговия помощник Уншлихт. На 21 юли Бюрото е наименувано Полско бюро на ЦК на РКП. На 29 юли Политбюро на болшевиките съобщава на ръководството на Полската комунистическа партия, че Полското бюро към болшевишката партия ще действа като Временен революционен комитет, ще създава в Полша – в завзетите територии, местни революционни комитети и ще прокламира Полска съветска социалистическа република.

На 4 август 1920 г. Временният революционен комитет възлага на Червената армия да организира навсякъде съветска власт и издава „Директиви за арестуването на неприятелите на социалистическата революция в Полша“. В директивите се предлага „всички опасни за социалистическата революция в Полша, всички представители на полската едра буржоазия и едрите земевладелци, всички известни със своите съчувствия към белополяците да се арестуват и изпратят в концентрационни лагери, като се съобщят всички данни на Полския революционен комитет и се води точна сметка за арестуваните“²⁴.

През същата тази 1920 г. Германската независима социалдемократическа партия се разцепва и лявата ѝ част се включва в комунистическата партия. На следващата година социалдемократите обновяват приетата още през 1891 г. в Ерфурт програма и изоставят идеята за класовата борба като път към социализма. Независимите социалдемократи се връщат в ГСДП и поставят въпроса за съставяне на нова програма с тяхно участие. В свои произведения Кауцки е дал голяма част от необходимите за нова програма отговори за отношението на социалдемократите към следвоенните условия на живот в Европа. В специалното си изследване от 1919 г. „Тероризъм и комунизъм“, опиращо се на анализ на произведения на Маркс и Енгелс, Кауцки отново подлага на съкрушителна критика болшевишкия режим, оценен и като поражение за световния социализъм²⁵. През 1922 г. Кауцки публикува резултатите от дългогодишната си работа за съставяне на програма на германската социалдемократия. За него „Бъдещата пролетарска революция, т. е. добиването на политическа власт, ще се извър-

ши въз основа на демокрацията, значи мирно“. „Най-революционните измежду революционерите ще протестират срещу това схващане. Революция без терор и кланета не е същинска революция, а само мизерен реформизъм. Със своите възгледи за революцията те доказват само доколко консервативна е идеологията им, въпреки революционната им фразеология.“²⁶

Кауцки, също като Макс Адлер и други социалдемократи, използва предговора на Маркс към том I от „Капитала“, за да посочи, че по-малко се популяризира тезата, че „едно общество ... не може нито да прескочи, нито да отмени с указ естествените фази на развитието. Но то може да съкрати и смекчи родилните мъки.“ По-често се цитирал, „през сегашните революционни времена, друг пасаж на „Капитала“, където пак е употребена метафората за израждането: „Насилието е акушер на всяко старо общество, бременно с ново.“ „Един акушер, е тезата на Кауцки, който от нетърпение си служи с насилнически средства, за да накара бременна жена да роди в петия вместо в деветия месец, може да се похвали, че е съкратил значително срока на бременността, но изкараният насилствено плод, след няколко конвулсии, ще изгуби всякаква жизнена функция, а и самата майка ще се смята щастлива, ако се отърве от смърт или ако не остане с тежка продължителна болест. Подобно акушерство засега се упражнява над бедната Матушка Русия от няколко лекари, които претендират, че са минали Марксовата школа. Тези господа медици заявиха с шарлатански тон, че тяхното насилие било изпитаното средство „за скъсяване и смекчаване на родилните мъки на социализма“²⁷. Но в програмата, приета на конгреса на ГСДП през 1925 г. в Хайделберг, тезата за „борбата срещу капиталистическата система“ отново е подчинена на идеята за класова борба, при това изостряща се²⁸.

В България поведението на българските социалдемократи – т. нар. „широки социалисти“, съвпада изцяло с поведението на водещите социалдемократически партии във Втория интернационал. Превратът от 7 ноември, червеният терор и обявеното от болшевиките „творческо доразвитие на марксизма в условията на империализма“ от Ленин са обект на решително осъждане както от чисто политическа и морална гледна точка като атентат на групичка терористи срещу целия народ на Русия и нарушаване на утвърждавани векове наред хуманни норми, така и от теоретична гледна точка като изопачаване и фалшификация на идеите на Маркс и Енгелс. Много са произведенията на „широките социалисти“ по злободневната за световната социалдемократия тема. С много лекции и речи, издадени като брошури, и с едно задълбочено специализирано изследване „Демокра-

ция и социализъм. Задачи и методи на пролетарската революция“ от 1921 г. се отличава Асен Цанков. В критиката си на болшевиките братът на Александър Цанков използва писаното от основателката на Германската комунистическа партия Роза Люксембург за пролетарската революция като резултат от „масови революционни и социални борби“, с които „стъпка по стъпка“ се минира буржоазният режим. Асен Цанков не е пропуснал и цитираната по-горе посмъртна публикация на Вилхелм Либкнехт за възможността социалдемократите да участват в буржоазно правителство при определени обстоятелства²⁹.

И в България „митът Маркс“ все още въздейства върху полемичните произведения на социалдемократите срещу възгледите на болшевиките за социалистическото и комунистическото общество и за развитието на световната пролетарска революция. Партията на „широките социалисти“ с теоретичните разработки на Янко Сакъзов и други български социалдемократи за социализма като общо дело на всички трудещи се обаче се налага като водеща социалдемократическа партия сред социалдемократическите партии от балканските страни.

Българските социалдемократи продължават да признават Карл Кауцки за своя жив учител още от края на XIX в., когато приемат неговата оценка за ревизията, на която Бернщайн подлага марксизма. През 1903 г. Петър Джидров (министър на правосъдието през 1918–1919 г.) приема, че има немарксист, които са социалисти, но нас – „широките социалисти“, пише той, „погрешно и неоснователно ни идентифицират с „критиците“ на Маркса, с последователите на Бернщайна“. „Ние заявяваме, че сме марксист, че нищо не сме бутали от Маркса, само че не считаме за светотатство, ако животът и науката оборят някое положение на Маркса, да го разглеждаме критически и да го отхвърлим. Такава е нашата „широка“ мисъл за марксизма.“³⁰ Може, продължава Джидров, да си добър социалист и предан член на социалдемократическата партия, без да познаваш Маркс, „без да си марксист“, а да бъдеш марксист означава „преди всичко, да познаваш и признаваш *метода* (к. П. Дж. – б. м., М. С.) на Маркс и да разбираш неговите теории, създадени благодарение на този метод“³¹. Джидров не е оригинален с тази трактовка на марксизма, той се позовава на Кауцки, че: „...методът, а не резултатите е решаващото в Марксовия социализъм.... Марксовата теория не е последната дума на мъдростта.“³²

Прекръстването на партията на „твърдолинейните марксист“ – на „тесните социалисти“, през май 1919 г. в секция на Коминтерна, позволява на „широките социалисти“ да констатират очевидния факт, че влизай-

ки в Комунистическия интернационал, тесните социалисти губят социалдемократическата си идентичност и от независима партия се превръщат в партия, подчиняваща се на всички команди от Москва, издавани от Ленин, Троцки и от председателя на Коминтерна Зиновиев. Българските социалдемократи основателно предупреждават, че в България се появява партия, която ще обслужва чужди интереси, че тя се превръща в антибългарска партия. И в България, както и в много други страни, действат две партии под червеното знаме на социалната революция, но на социалдемократическото знаме са ликовете на Маркс и Енгелс, а на комунистическото са тези на Маркс, Енгелс и Ленин. В следващите години червеното социалдемократическо знаме ще порозовява все повече, а червеното комунистическо знаме ще става все по-алено от кръвта на милионите жертви на тоталитарната система.

Историята на болшевишката партия в следващите години е най-живото доказателство за сбъдването на най-черните предсказания на лидери на международното социалдемократическо движение за резултатите, които ще пожъне болшевишкият режим. В програмите на социалдемократическите партии „митът Маркс“ започва да помръква заедно с отслабването на очарованието на някога магическите митове „революция“ – „световна пролетарска революция“ – „диктатура на пролетариата“ – „светска власт“. На тези, втълпявани от комунистическата пропаганда митове, се хващат само тотално заблудените за същността на тоталитарната болшевишка система или интелектуалци с тотално продажна съвест. Когато по тактически причини, национални или международни, на социалдемократическите партии се е налагало да сключват споразумения с комунистическите партии, крайните резултати са били винаги от полза за комунистическите партии и във вреда не само на социалдемократическите, но и на техните народи. Тези компромиси са само доказателство, че „тъй дългото сбогуване с марксизма“ все още не е било доведено до „последно сбогом“ и шепа надгробна пръст.

До това действие се стига чак след изпитанията, поднесени на човечеството с Втората световна война, осъществена с най-дейното подбuditелство на достойния ученик на Ленин – Сталин, сключил на 23 август 1939 г. престъпен съюз с Хитлер за агресия. Съвместната война на двамата диктатори започва на 1 септември 1939 г. за Германия и на 17 септември с. г. за Съветския съюз с общото нападение срещу Полша. Сталин просто осъществява съветите на Ленин – ученикът на Маркс, за войната като път към световна диктатура на болшеvizма. През 1939 и 1945 г. мъченицата Полша не успя да избегне болшевишкото иго, което ѝ беше под-

готвяно още през 1920 г. Тогава съветската политическа полиция не успя да избие всички поляци, „опасни“ за световната пролетарска революция. За съжаление, този адски план беше изпълнен и преизпълнен през 1939–1940 г., когато с подписа на Сталин и на членове на Политбюро на ЦК на болшевишката партия в Полша бяха разстреляни или избити и умъртвени в съветските затвори и концентрационни лагери стотици хиляди поляци.

С победата на Антихитлеристката коалиция във Втората световна война, за отмятането си от съюза с Хитлер, Сталин получи през 1945 г. индулгенция за опростяване на греховете на болшевиките преди и по време на войната, както и възможността да изгради болшевишка империя в Европа. Времето на тази индулгенция изтече, като отново социалдемократи от различни страни платиха извършените в името на митичен „антифашизъм“ компромисни съюзи с комунистите. В Студената война обаче „топлите“ чувства на тези социалдемократи бързо изчезнаха. Днес социалдемократията е във възход, но само като част от общия процес на възход на демокрацията и на фалит на диктатурите. Убеден съм, че този процес ще доведе до пълното преустройство на демократичните партии в условията на общество, отворено за по-стремително развитие в социално-икономическо и културно отношение на цялото човечество.

¹ Sombart, W. Le socialisme allemand. Puisseaux, 1990, p. 63.

² Aron, R. Une histoire du XXe siècle. Paris, 1996, 174–175.

³ Бернцайн, Е. Предпоставките на социализма и задачите на социалната демокрация. Варна, 1901.

⁴ Вж. Kautsky, K. Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik. 1899.

⁵ Вж. подробен коментар за работата на В. Либкнехт у Jaures, J. Etudes socialistes. Paris, 1902, 53–84.

⁶ Вж. Анти, 25 февр.–2 март 2000, в материала „Червената книга на комунистическата идеология“, с откъси от книгата на Löw, K. Das Rotbuch der kommunistischen Ideologie. Marx und Engels – die Vater des Terrors. München, 1999, S. 230.

⁷ Jaures, J. Цит. съч.

⁸ Пак там, XXIV–XXVI; 35–121.

⁹ Пак там, с. XXIV.

¹⁰ Пак там, с. 135.

¹¹ Пак там, с. 58.

¹² II-e Congrès de la III-e Internationale Communiste. Compte-rendu sténographique. Petrograd. 1921, p. 352. Цит. от П. Леви в заседанието от 30 юли 1920 г.

¹³ Независимая газета, № 8, 30 ноември 1999; Везни, X, № 8–9, 12–38.

¹⁴ Вж. Крачунова, Д. Тоталитаризмът — власт и пропаганда. С., 1999, с. 16; Конквест, Р. Большой террор. Firenze, 1974, с. 962; Жатва скорби. London, 1988, с. 445.

¹⁵ Вж. Ленин, В. И. ПСС. С., 1982, 225–325.

¹⁶ Пак там, с. 233, 243.

¹⁷ Вж. Trotsky, L. Terrorisme et communisme. L'anti-Kautsky. Paris. 1963, 267–268. Cit. par. Bourdet, Y. in: Adler, M. Démocratie et conseils ouvriers. Paris, 1967, p. 15.

¹⁸ Adler, M. Цит. съч., с. 64.

¹⁹ Пак там, 64–65.

²⁰ Каменев, Л. III Интернационал. Популярный очерк. Прага, 1920, с. 27.

²¹ Вж. Условия приема в Комунистически интернационал. – В: Ленин, В. И. Комунистически интернационал. М., 1970, 251–252, условия № 3, № 4, № 12.

²² II-e congrès de la III-e Internationale Communiste..., с. 50.

²³ Вж. „Я прошу записывать меньше: Это не должно попасть в печать“. Выступление В. И. Ленина на IX конференции РКП(б) 22 сентября 1920 г. – В: Исторический архив, 1992, № 1, с. 15. Цит. по: Михутина, И. Польско-советская война 1919–1920 гг. М., 1994, с. 172.

²⁴ Польско-советская война 1919–1920 гг. (Ранее не опубликованные документы и материалы). М., 1994, с. 143, 147, 153, 165.

²⁵ Каутский, К. Терроризм и коммунизм. Берлин, 1920, с. 196.

²⁶ Каутский, К. Пролетарската революция и нейната програма. С., 1923, с. 86.

²⁷ Пак там, 79–80.

²⁸ Вж. Gougeon, J.-P. La social-démocratie allemande 1830–1996. De la révolution au reformisme. Paris. 1996, p. 244

²⁹ Цанков, А. Демокрация и социализъм. Задачи и методи на пролетарската революция. С., 1921, 69–70, 81.

³⁰ Джидров, П. Принципи и заблуждения в Българската социалдемократическа партия. С., 1903, с. 54.

³¹ Пак там, с. 55.

³² Kautsky, K. Bernstein und das sozialdemokratische Programm..., S. 17–18.

СЪДЪРЖАНИЕ

Слово при откриване на конференцията – доц. д-р Петко Петков (зам.-декан на Историческия факултет)	5
Милен Семков Социалдемократия и комунизъм	7
Владимир Мигев Фашизмът и формирането на авторитарния модел на българската държава през втората половина на 30-те години на XX век	26
Господинка Никова Социално-икономическите експерименти на XX век	37
Дария Крачунова Идеология и пропаганда. Тоталитарната пропаганда	49
Наталия Христова Българският художествен елит през втората половина на XX век – между идеите и идеологията	58
Румяна Тодорова „Социалистически интернационализъм“ и „национални интереси“. Българската дипломация в плен на комунистическата доктрина	68
† Милчо Лалков Три дилеми пред балканския национализъм след разпадането на Титова Югославия	74
Фикрет Аданър Нация и дислокация: стремеж към демографска еднородност като характеристика на националното в Югоизточна Европа	82
Едгар Хьош Националната държава на Балканите в историческа перспектива	92

Огняна Хрисимова	
Мирът и малцинствата (Реалностите на междувоенните Балкани)	103
Валери Стоянов	
Българските турци и мюсюлмани в края на XX век	117
Петко Ст. Петков	
Съдбата на българския възрожденски идеал (Бележки върху развитието на идеите за държавно устройство и политическо управление и реализацията им през XIX и XX век) ..	127
Милен Михов	
Църквата в националната доктрина на българите в края на XIX и началото на XX век	139
Паша Кишкилова	
България и Румъния в двата световни конфликта на XX век – идентичност, специфика, поуки	149
Щиг Фьорстер	
Епохата на тоталните войни и краткият XX век	161
Румен Генов	
Война и мир през XX век: идеологизирани и деидеологизирани представи и тълкувания	175
Искра Баева	
Студената война — война и/или мир	182
Петко Петков	
Германия като фактор във външната политика на България	194
Людмил Петров	
Война и икономика в България по примера на Втората световна война (1939–1944)	208

Румяна Първанова	
Война и помирение в българското общество – по примера на политическите амнистии през 20-те години на XX век	218
Сашка Миланова	
Цената на мира. Комунистическият експеримент в Източна Европа	226
Георги Даскалов	
Германия и българският национален въпрос в Егейска Македония (1941–1944)	240
Андрей Пантев	
Европейската идея в исторически контекст	248
Хайнц Духхарт	
Оформянето на европейската идея на Балканите	256
Мария Георгиева	
От модернизация към глобализъм? Икономическото развитие на балканските страни през XX век по примера на България	264
Даниел Вачков	
Значението на финансово-икономическото възстановяване на Европа за укрепването на мира	271
Евгения Калинова	
Преориентацията на българската външна търговия (септември 1944–1949 г.)	282
Елена Бояджиева	
Прелом или промяна? Германия и България (1989–1990)	292